

अष्टस्थान परीक्षा

✚ रोगाक्रान्तशरीरस्य स्थानान्यष्टौ परीक्षयेत ।

नाडीं मूत्रं मलं जिह्वां शब्दं स्पर्शं दृगाकृती ॥ योगरत्नाकर

1) नाडी

✱ दोषकोपे घनेऽल्पे च पूर्वं नाडी परीक्ष्य च ।

अन्ते चादौ स्थितिस्तस्या विज्ञेया भिषजा स्फुटम् ॥

- For the Examination of the *Prakriti* of the Patient the *Nadi pariksha* is important.
- By *Nadi pariksha* we can able to find any altered condition of the Dosha like;
 - Hyper function
 - Hypr function etc.
- *Nadi pariksha* sheds the light on the entire condition of the disease.
- ❖ Process of Nadi pariksha :-
 - ✱ नाडीमंगुष्ठमूलाधः स्पृशेद्दक्षिणगे करे ।
 - ज्ञानार्थं रोगिणो वैद्यो निजदक्षिणपाणिना ॥
- Seated comfortable position
- In a heathy composed mood
- Start examining the pulse of patient in morning hour of one prahar.
- Vaidya must hold the patient elbow gently with Left hand & feel the pulse with Right index, middle & ring fingers.
- In female = Left hand Nadi is examined.
- In male = Right hand Nadi is examined.

❖ *Nadi lakshana According to Dosha :-*

- ❖ વાતજ નાડી = Examined by તર્જની. સર્પવત, શીઘ્ર એવં મુહુર્મુહુ ગતિ, તીવ્ર, સંકુચિત, અલ્પ, શીતલ, અનિયમિત.
- ❖ પિત્તજ નાડી = Examined by મધ્યમા. મળ્ડુકવત, તીવ્ર એવં અતિ સ્પંદિત, સક્રિય, સ્પષ્ટ, ઉષ્ણ, મધ્યમ, નિયમિતગતિ.
- ❖ કફજ નાડી = Examined by અનામિકા. હંસવત, મયૂરવત, કુક્કુટવત, કપોતવત, મન્દ, સ્પષ્ટ, નિયમિત શીતલ.

❖ નાડી પર્યાય

⇒ સ્નાયુ, નાડી, હંસી, ધમની, ધરણી, ધરા, તન્તુકી.

❖ પ્રાકૃત નાડી લક્ષણ

⇒ સુખિતસ્ય સ્થિરા જ્ઞેયા તથા બલવતી સ્મૃતા ॥

❖ *Nadi in some pathological condition :-*

- જ્વર ઉષ્ણ = વેગવતી
- મંદાગ્નિ = મંદ નાડી
- રક્ત પ્રકોપ = કોષ્ણા ગુર્વી
- સામ ગુરુ = નાડી

❖ અરિષ્ટ નાડી લક્ષણ

- સ્થાન વિચ્ચુત
- અતિક્ષીણ

2) મૂત્ર પરીક્ષા

* Process of Collection of Urine:-

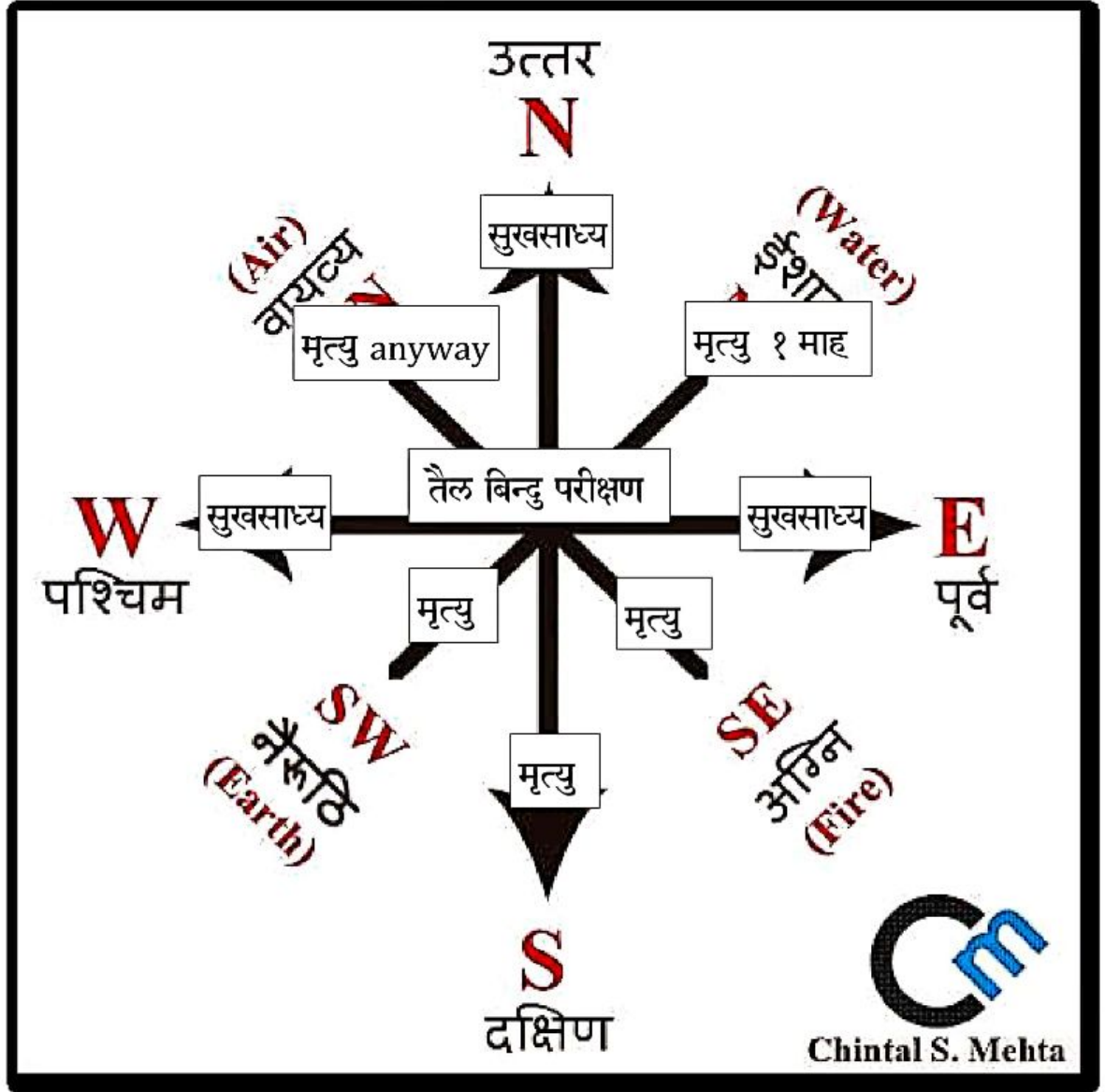
- Awaken patient in the *Brahma muhurta* at early around 4 am.
- Collect the mid stream of the urine.
- Examine the urine at the time of Sunrise.

- Note = Don't collect the first few drops of urine.

* દોષ પ્રકુપિત મૂત્ર લક્ષણ

- વાતે ચ પાણ્ડુરં = Light Yellow
 - રક્તવર્ણ ભવેત્પિત્ત = Red or Dark yellow
 - મૂત્ર સ્ફેન કફરોગિણ = With froath and white color.
 - પિત્ત વાત = ધૂમ મિશ્રિત જલાભ
 - વાત કફ = શ્વેત
 - કફ પિત્ત = રક્ત વર્ણ
 - ત્રિદોષ = કૃષ્ણ વર્ણ
- મૂત્ર ક્ષય = બસ્તિવેદના, અલ્પમૂત્રતા, સ્કષ્ટ સરક્ત મૂત્રપ્રવૃત્તિ.
 - મૂત્ર વૃદ્ધિ લક્ષણ = મૂત્ર અતિપ્રવૃત્તિ, બસ્તિતોદ, આધ્માન.

❖ **Taila bindu Pariksha :-**

1. If the oil spreads in the direction of Purva (east) the patient gets relief.
2. If the oil spreads in the south direction, the individual will suffer from jwara (fever) and gradually recovers.
3. If the oil spreads in the northern direction, the patient will definitely be cured and become healthy.
4. If the oil spreads towards the west, he will attain Sukha and Arogya i.e. happy and healthy.
5. If the oil spreads towards the Ishanya (Northeast), the patient is bound to die in a month's time; similarly, if the oil spreads into Agneya(Southeast) or Nairutya (Southwest) directions, or when the instilled oil drop splits, the patient is bound to die.
6. If the oil spreads on to Vayavya (Northwest) direction, he is going to die any way.

❖ **Diagnosis of Dosha involvement :-**

- If વાત Dosha involvement than drop should be સર્પાકાર.
- If પિત્ત Dosha involvement than drop should be છત્રાકાર .
- If કફ Dosha involvement than drop should be મુક્તાકાર .

3) મલ પરીક્ષા

- * વાતાન્મલે તુ દૃઢતા શુષ્કતા ચાપિ જાયતે ।
પીતતા જાયતે પિત્તચ્છુલ્લતા શ્લેષ્મતો ભવેત્ ॥
સન્નિપાતે ચ સર્વાણિ લક્ષણાનિ ભવન્તિ હિ ।
ત્રુટિતં ફેનિલં રુક્ષં ધૂમનં વાતકોપતઃ ॥

❖ સામ પુરીષ લક્ષણ

- વાત = Dry, hard, blackish stool.
- કફ = Yellowish discoloration stool.
- પિત્ત = White coloured stool.
- કફ પિત્ત = ઇષત કૃષ્ણ
- વાત પિત્ત = શ્યામ, પિત્ત વર્ણ
- પિત્ત કફ = પિચ્છિલ, શ્વેત, પિત્ત
- ત્રિદોષ = Black, Loose, Yellowish, Constipated, White colour sleep. Foul smel with Coldness indicates જીર્ણમલ

• વૃદ્ધિ ક્ષય આધિન

- ક્ષય = વાત સંચારણ, હૃદ, પાર્શ્વ પીડા
- વૃદ્ધિ = કુક્ષિશૂલ, આધ્માન, આટોપ

• મલપ્રવૃત્તિ

- સવેદના
- નિર્વેદના

• જલ નિમજ્જન પરીક્ષા

If પુરીષ Settle down = સામ

If પુરીષ floats = નિરામ

4) જિહ્વા

✳ જિહ્વા શીતા खरस्पर्शा स्फुटिता मारुतेऽधिके ।

रक्ता श्यामा भवेत्पित्ते कफेशुभ्राऽतिपिच्छिला ॥

→ વાત = શીત, खरस्पर्शा, स्फुटन

→ પિત્ત = રક્ત, श्याम

→ કફ = શ્વેત, पिच्छिल

→ ત્રિદોષજ = कृष्ण, कण्डुयुक्त

❖ Some *Jihva* character shows particular disease condition.

➤ असित जिह्वा = मदात्यय असाध्य लक्षण

➤ जिह्वा लेप = अम्लपित्त

➤ नील जिह्वा = मदात्यय असाध्य लक्षण

➤ जिह्वा उपदेह = प्रमेह पूर्वरूप

➤ जिह्वा निष्कर्ष }
➤ जिह्वा शोष } તૃષ્ણા નિરોધજ દાહ
➤ जिह्वा वेपन }

5) શબ્દ

→ વાત = शुष्क कठोर

→ પિત્ત = સ્ફુટ

→ કફ = ગુરુ

6) સ્પર્શ

✳ પિત્તરોગી ભવેત્ ઉષ્ણો વાતરોગી ચ શીતલાઃ ।

શ્લેષ્મલઃ સ ભવેત્ આદ્રઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ લક્ષયેત્ ॥

➤ વાત = શીતલ સ્પર્શ

➤ પિત્ત = ઉષ્ણ સ્પર્શ

➤ કફ = આદ્ર સ્પર્શ

7) દૃક

❖ વાત પ્રકોપ

→ રુક્ષ = Dry

→ ધૂમ્રવર્ણ = Smoky

→ ચંચલ = Unsteady

→ અરુણ = Pink

→ નીલ = Bluish

→ રૌદ્ર = Looks like fearfull

→ અંતર્જ્વાલા = Glows inside

❖ પિત્ત પ્રકોપ

→ અરુણ = Reddish

→ હરિદ્ર = Yellow

→ રક્ત = Red

→ મલિન = Dirty

→ तीक्ष्ण =

→ दाहयुक्त = Burning sensation
in edge

❖ कफ प्रकोप

→ श्वेत = White

→ स्थिर = Steady

→ धवल = Glistening

→ ज्योतिहीन = Lusterless

→ स्निग्ध = Unctuous

→ कण्डुयुक्त = Itching.

8) आकृति

➤ ८४ अङ्गुल = Length of body acc. to Caraka.

➤ 4 things Should be seen in this..

1. वर्ण 2. छाया 3. सार 4. संहनन

1. वर्ण

➤ प्राकृत वर्ण = कृष्ण गौर श्याम गौर

➤ विकृत वर्ण = नील हरित हारिद्र ताम्र शुक्ल

2. छाया प्रभा

➤ प्रभा = 6 types f prabha = रक्त, पीत, हरित, श्याव, पाण्डुर, कृष्ण

3. सार

⇒ 8 types f Sarata

➤ रस, रक्त, मांस, मेद, अस्थि, मज्जा, शुक्र, सत्वसार

4. संहनन

- સંહનનશ્ચેતિ સંહનનં સંહતિ સંયોજનમિત્યેકોઽર્થઃ ।
- 3 types of Samhanana;
 - ઉત્તમ
 - મધ્યમ
 - હીન